

NÁŠ PAN PROFESOR JAROSLAV KOTULÁN

Přichází denně do své kanceláře, cestou se s každým radostně zdraví, potěší se se svými květinami, pak usedá za svůj počítač a hodnotí zasílané údaje o vývoji zdravotního stavu obyvatel jihočeských obcí kolem jaderné elektrárny Temelín. Když je třeba, ochotně pomáhá a radí nám se statistikou, přednáší našim studentům v doktorském programu postgraduálního studia. Mladším kolegům předal své brilantní přednášky o problematice kardiovaskulárních a nádorových nemocí v anglickém jazyce.

Občas napíše věcný a kritický článek do časopisu Hygiena, v němž reaguje na trendy vývoje našeho preventivního lékařství s obdivuhodným komplexním rozbořením situace.

Letos v listopadu oslaví své devadesátiny.

Byl jedním z hlavních průkopníků sledování ukazatelů zdravotního stavu populace a analýzy faktorů, které je ovlivňují. V 70. letech minulého století formuloval tzv. „hlavní úkoly ministerstva zdravotnictví“, zaměřené především na sledování vývoje a fyzické zdatnosti dětí pomocí jednoduchých metod, dostupných i na nevybavených hygienických stanicích. Do návrhu hlavních úkolů přenášel své teoretické i praktické zkušenosti s vedením longitudinální prospektivní studie, v níž ve spolupráci s tehdejší Katedrou sociálního lékařství LF v Brně zkoumal kohortu dětí a dospívajících.

Byl průkopníkem srovnávání zdravotního stavu populace v Československu v jednotlivých okresech za využití rutinních statistických dat a výpočtu věkově standardizované úmrtnosti (SMR), která se sice rutinně sledovala v zahraničních pracích, ale u nás byl tento přístup vpravdě pionýrský. Výsledky překvapily všechny a byly publikovány na stránkách časopisu Hygiena a takto dostupné všem pracovníkům hygienické služby. Roz-

díly mezi nejvyššími a nejnižšími hodnotami SMR byly až 50 % a na první pohled se zdálo, že zdravotní stav nepříznivě ovlivňuje hlavně znečištěné životní prostředí, protože nejvyšší úmrtnost byla v pánevích okresech na severozápadě Čech a Severní Moravě. Sledování se provádělo dlouhodobě, od r. 1961 až do 90. let, kdy se zásadním způsobem změnilo správní uspořádání v Československu a tím i třídění statistických dat. Do studie byly zahrnuty i centrálně evidované ukazatele životního prostředí a faktorů souvisejících se sociálními podmínkami a pomocí nově poznávaných statistických metod byly hodnoceny příspěvky jednotlivých sledovaných faktorů k věkově standardizované úmrtnosti. Tyto analýzy ukázaly, že úmrtnost je silně asociována se sociálními determinanty, jako např. rozvodovostí, počtem nemanželských dětí, počtem vyžádaných interrupcí při nechtěných otěhotněních, výskytem pohlavně přenosných onemocnění atd. Tradiční ukazatele používané v západních studiích (např. průměrné výdělky, nezaměstnanost), byly v tehdejších podmínkách ČSSR irrelevantní.

K potvrzení hypotézy, že stav somatického zdraví ovlivňují hlavně ukazatele tzv. „sociálního zdraví“, vytvořil prof. Kotulán navazující program dotazníkového šetření ukazatelů zdraví a výskytu rizikových faktorů životního stylu u čtyřicetiletých osob, tedy u populace, v níž je většina jedinců na vrcholu somatického zdraví, před nástupem a progresí degenerativních pochodů. Pro studii byly vybrány 3 okresy s dlouhodobě nejvyššími SMR, 3 okresy s nejnižšími SMR a město Brno, ve kterém SMR bylo shodné s celorepublikovými hodnotami. V těchto okresech byly navštěvovány různé podniky s žádným nebo jen velmi nízkým výskytem profesionálních rizikových faktorů (které by stav zdraví mohly významně ovlivnit), a údaje o zdravotním stavu byly získávány pohovorem s každým pracovníkem, který splňoval věkové kritérium. Tato studie potvrdila, že existují geografické rozdíly v prevalenci kuřáků, osob se špatnými stravovacími zvyky a konzumentů alkoholu, které statisticky silně korespondovaly s hodnotami SMR. Oba projekty byly součástí mezinárodního výzkumu v rámci RVHP, kde byly přijímány s velkým zájmem. Další podporu našich výsledků zajistila modernější s detailnější studie Teplice-Prachatice, realizovaná až v podmínkách nově transformované společnosti a za spolupráci zahraničních odborníků.

Své neocenitelné zkušenosti a značné rozšíření možností komunitních studií zúročuje pan profesor v longitudinálním sledování zdravotního stavu obyvatel bydlících v okolí jaderné elektrárny Temelín. Jedinečné v této studii je, že se sběrem dat mohl začít před uvedením JETE do provozu, takže může srovnávat jakékoliv případné výkyvy. Vzhledem k emotivním aktivitám občanů přilehlých regionů Rakouska a z Jižních Čech, je každoroční sledování rutinních statistických ukazatelů zdraví doplňováno i méně frekventním psychologickým šetřením ve spolupráci s odborníky z Prahy. Pan profesor se osobně účastnil několika emočně vypjatých jednání s občany ČR i Rakouska, při kterých mohl argumenty založenými na důkazech a také na neustále doplňovaných teoretických znalostech ze zahraničí, vášně mírnit. Je pokládán za světově uznávaného odborníka v oblasti hodnocení vlivů jaderné energetiky na zdraví, a proto byl přizván ke spolupráci v komisi vytvořené pro zkoumání pozdních následků havárie v Černobylu.

Ti, kdo aktivity pana profesora znají, vědí, že jsme uvedli jen některé z jeho nejvýznamnějších výzkumů. Dlouhá léta pracoval ve výboru odborné společnosti Hygieny a komunitní medicíny Společnosti J. E. Purkyně a výrazně ovlivňoval její koncepci. Zásadním způsobem se zapojil do celonárodní diskuse o další orientaci hygienické služby v 90. letech, po společenské transformaci, kdy prosazoval a zdůvodňoval obohacení původního pojetí, s převahou sledování životního prostředí, o novou dimenzi – sledování a analýzu faktorů způsobu života a jeho ovlivňování. Byl trvalým členem komise MZ ČR v programu „Podpora zdraví“, která posuzovala kvalitu a výsledky grantových projektů zaměřených na moderní metody epidemiologického zkoumání expozice rizikovým faktorům životního stylu a tvorbu programů na intervenci ve smyslu pozitivních změn a jejich účinnost.

Nás, kteří jsme byli jeho bezprostředními spolupracovníky, vedl k soustavnému sledování odborné vědecké literatury, na pravidelných pátečních poradách jsme referovali o tématech, která jsme dostávali za úkol prostudovat. Dařilo se mu shánět desítky separátních výtisků publikací z renomovaných zahraničních časopisů, a to i v době, kdy u nás byl dostupný jen časopis HEMI/GEMI (vydáváný v SSSR v ruském originále a v české mutaci). Tak jsme byli např. první, kteří narazili na problematiku polychlorovaných bifenylů a velmi klopotnou cestou zjistili, že se tyto perzistující látky vyskytují v mateřském mléce i u českých žen. Přes velmi rezervovaný přístup tehdejšího Ministerstva zdravotnictví byly výsledky publikovány a měly velký citační ohlas, protože ukázaly, že problémy jsou i za „železnou oponou“. Z jeho iniciativy byla věnována velká pozornost spolupráci s hygienickou službou a konány pravidelné semináře, které měly oboustranně obohacovat pracovníky v terénu i nás na lékařské fakultě.

Vedl nás k užívání moderních metod ve výuce i při zkoušení studentů; v 80. letech nechal upravit učebnu pro testové zkoušení pomocí elektronické volby z nabízených odpovědí, jehož principů využíváme dosud, i když technické parametry se změnily. To už byl na katedře první počítač, na kterém odborný pracovník testy vyhodnocoval. Zachytil začátky nového oboru genotoxikologie a nechal vybudovat ještě v prostorách staré budovy lékařské fakulty laboratoř, která splňovala základní kritéria hygieny a bezpečnosti práce této nové specializace. Nově zaškolení pracovníci pracovali na řadě výzkumných úkolů a moderní prostředí pro tuto práci bylo zřízeno i v pavilonu ústavu v novém univerzitním kampusu.

Zaštiťoval poválečnou spolupráci naší katedry s Pedagogickou fakultou v Brně a výuku budoucích učitelů směřoval tak, aby byli schopni odborně preventivně ovlivňovat vývoj a stav zdraví dětí. Velmi se angažoval v pedagogické spolupráci mezi hygienickými katedrami na jednotlivých lékařských fakultách při pravidelných konferencích Lišutínovy dny.

Ti, kdo pana profesora znají, si určitě vzpomenou na mnoho dalších podnětů a prací, zde nezmíněných, kterými se vždy snažil a i nadále snaží zvyšovat a udržovat prestiž našeho oboru.

Milý Jaroslave, ať Ti slouží zdraví a járá mysl ještě mnoho dalších let.

Prof. MUDr. Draboslava Hrubá, CSc.
Ústav ochrany a podpory zdraví, LF MU v Brně